

Politika ir etika

KODĖL TAUTA NĖRA ĮSIVAIZDUOJAMA BENDRUOMENĖ?¹

Alvydas Jokubaitis

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto
Politikos teorijos katedra
Vokiečių g. 10, LT-01130 Vilnius
El. paštas: Alvydas.Jokubaitis@takas.lt

Straipsnis skiriamas filosofinių Benedicto Andersono nacionalizmo teorijos prielaidų kritikai. Šis autorius išpopuliarino idėją, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė. Straipsnio tikslas – įrodyti šios idėjos nepagrįstumą. Polemikai su Andersono koncepcija pasirinkti Edmundo Burke'o ir Georgo Hegelio argumentai, skirti visuomeninės sutarties teorijai. Vaizduotė negali paaikškinti tautų kilmės. Atvirkščiai, patį kolektyvinės vaizduotės faktą reikia atskirai išaiškinti. Yra tam tikros objektyvios asmeninės ir kolektyvinės vaizduotės ribos. Andersonas nesuvokia tautos ir ją apibūdinančių vaizdinių skirtumo.

Pagrindiniai žodžiai: tauta, nacionalizmas, įsivaizduojama bendruomenė, postmodernizmas.

Benedicto Andersono knyga *Įsivaizduojamos bendruomenės* yra išskirtinis reiškinys šiuolaikiniame humanitarinių ir socialinių mokslų pasaulyje. Daugybė jos neskaičiusių žmonių žino pagrindinę knygos idėją – tauta yra įsivaizduojama bendruomenė. Tai viena iš garsiausių pastarųjų kelių dešimtmečių humanitarinių ir socialinių mokslų knygų, išsiskirianti savo koncepcijos paprastumu ir patrauklumu. Tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, idėja tapo simboliu. Joks kitas nacionalizmo teoretikas nesugebėjo sukurti tokios ryškios, taip lengvai įsimenamos idėjos.

Šio straipsnio tikslas – filosofinė Andersono koncepcijos kritika. Šis autorius dažniausiai pristatomas kaip istorikas, antropologas ir politikos mokslininkas. Dažniausiai nepastebima, kad *Įsivaizduojamų bendruomenių* sėkmę labiausiai lemia filosofinės šios knygos prielaidos. Andersonas išsiskiria plačiomis istorinės, ypač vakarietiškos, medžiagos studijomis. Tačiau istorinė jo knygos medžiaga prarastų savo reikšmę ir patrauklumą, jeigu nebūtų ją į vieningą visumą siejančios filosofinės koncepcijos².

² Jürgen Habermas mano, kad socialinių mokslų atstovai gali pasinaudoti ankstesnių laikų filosofinėmis idėjomis, jas paversdami empirinėmis hipotezėmis. Andersono veikalas gali būti pristatytas kaip tokios tyrinėjimo strategijos taikymo pavyzdys (Habermas 1991).

¹ Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos filosofų draugijos metinėje konferencijoje „Atmintis: istorija ir vaizduotė“ (Vilnius, 2005 m. gegužės 6 d.).

Andersonas filosofu tampa prieš savo valią, panašiai kaip tai atsitiko su Niccolo Machiavellio *Valdovu*, Edmundo Burke'o *Apmąstymais apie revoliuciją Prancūzijoje* ar Maxo Weberio *Protestantiškąja etika ir kapitalizmo dvasia*. Savo pagrindinį veikalą šis autorius pradeda atviru filosofinio neišprusimo demonstravimu, sakydamas, kad „nacionalizmas taip ir neišugdė savo didžiųjų mąstytojų“ (Anderson 1999: 20). Jis užmiršta, kad nacionalizmo filosofinius pagrindus kūrė Johanas Gottfriedas Herderis, Johanas Gottliebas Fichte ir Georgas Hegelis. Tačiau net toks atviras filosofinio neišprusimo rodymas netrukdo su Andersonu ginčytis dėl filosofinių dalykų³. Jo *Įsivaizduojamų bendruomenių* medžiagą valdo tam tikra filosofinė koncepcija, kurią sunaikinus, dingtų visas šio veikalas žavesys.

Andersonas nėra vienišas filosofas tarp kitų nacionalizmo teoretikų. Dauguma nacionalizmo teoretikų nėra abejingi filosofijai. Ericas Hobsbawmas, Ernestas Gellneris ar Anthony Smitas savo teorijas kuria panašiai kaip Andersonas – jie istorinę medžiagą sieja su tam tikromis filosofinėmis koncepcijomis. Andersonas išsiskiria tik labiau įsimenančiais, įtaigiais ir didesnio populiarumo susilaukusiais vaizdiniais. Jo teorijos kritikai dažniausiai ginčijasi dėl faktų, nematydami kito, daug svarbesnio – filosofinio – koncepcijos aspekto.

Viename iš interviu Andersonas sako jaučiąs dideles simpatijas nacionalizmui: „Aš turbūt esu vienintelis iš rašančių apie nacionalizmą, kuris negalvoja, kad jis bjaurus“. (Likes 2005). Tai gana netikėtas šio autoriaus pareiškimas. Perskaičius jo *Įsivaizduojamas bendruomenes* sunku pajusti net menkiausią simpatiją

³ Savo vėlesniuose darbuose Andersonas pripažįsta filosofų Herderio ir Jean Jacques Rousseau nuopelnus nacionalizmui (Anderson 2001: 40).

nacionalizmui. Atvirkščiai, šią knygą norėtusi priskirti prie nacionalizmo kritikai skirtų darbų. Būtent taip Andersono veikalą dažniausiai suvokia pokomunistinės Lietuvos autoriai. Tai, pavyzdžiui, rodo Artūro Tereškino pasiūlyta pagrindinės jo knygos idėjos interpretacija: „tautinės bendrijos – tai vaizduotės konstruktai, priklausantys nuo kultūrinių fikcijų, kurios palaiko jų mitinę egzistenciją“ (Tereškinas 2001: 16). Andersonas niekur nesakė, kad tautinė bendrija yra grindžiama kultūrinėmis fikcijomis. Tai Tereškino požiūris. Tačiau šis griežtesnis Andersono idėjos interpretavimas išryškina jo veikalas paslėptąjį kritinį nusistatymą nacionalizmo atžvilgiu. Kiekvienas tautinio atgimimo laikų darbus skaitęs žmogus nesunkiai pajunta kritinį *Įsivaizduojamų bendruomenių* autoriaus požiūrį į nacionalizmą.

Andersonas nėra filosofas tikrąja to žodžio reikšme. Tačiau jo *Įsivaizduojamos bendruomenės* neabejotinai yra grindžiamos kai kuriomis dabar įtakingomis filosofinėmis nuostatomis. Postmodernistai išpopuliarino mintį, kad mūsų įsitikinimai nurodo ne į tikrovę, bet į kalbos ženklų sistemą. Jie įrodinėja, kad signifikantas yra pirmiau esaties, o kalbos ženklo turinio ir jo materialios išraiškos ryšį lemia atsitiktinis bendruomenės susitarimas. Andersono tautos apibrėžimas yra formuluojamas būtent tokių postmodernių filosofinių prielaidų kontekste. Jo žodžiais tariant, tauta yra „įsivaizduojama politinė bendruomenė – ir įsivaizduojamai iš prigimties ribota bei suvereni“ (Anderson 1999: 21). Prie to priduriamas sociologinis argumentas, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė, nes jos nariai nepažįsta vieni kitų. Toks požiūris į tautą atitinka pagrindines Michelio Foucault, Jacques Perrida, Jean Baudrillard ir Richardo filosofijos intencijas. Tautinė bendruomenė suvokiama kaip grynai diskursyvinė – iš žodžių, vaizdinių, metaforų ir

simbolių materijos padarytas – socialinio gyvenimo reiškiny.

Andersono tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, idėja stebina savo paprastumu, kuris dažnai tolygus banalybei. Teiginys, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė, negali apibrėžti šio socialinio fenomeno savitumo. Šiais žodžiais galima apibūdinti kiekvieną žmonių bendruomenę. Šis apibūdinimas yra filosofinio diskurso banalybė. Nuo graikų laikų filosofai žino, kad vaizduotė yra būtinas dvasinio, socialinio ir politinio gyvenimo elementas. Andersono tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, idėja yra senos minties, kad socialiniams dariniams reikia vaizduotės, pakartojimas. Tai labiau simbolis, o ne kokios nors rimtos teorinės analizės vertas dalykas.

„Išmintingiausi žmonės vadovaujasi dėsniais, kuriuos visose srityse įvedė beprotiška žmonių vaizduotė“ (Pascal 1997: 36), – sakė Blaise Pascalis. Tautiniai vaizdiniai nėra išimtis. Jie aptinkami pačių netikėčiausių, kartais kritikos, kartais susižavėjimo vertų, formų. Tačiau Andersono nedomina konkretus vaizdinių turinys. Jis apsiriboja abstrakčiu teiginiu, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė, ir atsisako spręsti sunkiausią uždavinį – atskleisti tautinės vaizduotės savitumą. Jo dėmesys sutelktas į už vaizduotės esančius dalykus – ekonomiką, politiką ir fundamentalias kultūrinio gyvenimo permainas. Tarp jo tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, idėjos ir ekonominių, kultūrinių ir politinių nacionalizmo kilmės aiškinimų lieka neįveikiamas tarpas. Pradėjęs nuo ekonominių, kultūrinių ir politinių veiksnių jis negali paaiškinti tautinės vaizduotės savitumo, o pradėjęs nuo pastarosios – negali įrodyti ekonominių, politinių ir kultūrinių veiksnių poveikio jai.

Andersono požiūrį į tautą galima apibūdinti kaip dar vieną dabar madingą konstruktyvizmą. Savo konstruktyvizmus turi logikai, mate-

matikai, gamtos ir socialinių mokslų atstovai, menininkai, architektai ir tarptautinių santykių specialistai. Andersonas nėra originalus – jis pritaiko konstrukcijos idėją nacionalizmui. Jo požiūrį galima apibūdinti kaip dar vieną senos visuomeninės sutarties idėjos interpretaciją. Panašiai kaip ir kiti šios idėjos šalininkai, jis mano, kad nėra jokios iš anksto nustatytos visuomenės tvarkos, bet viskas priklauso nuo piliečių sugebėjimo keisti savo gyvenimą formuojančias normas ir vaizdinius. Andersono naujumas sietinas su tuo, kad jis labiau pabrėžia „vaizduotės“, o ne „proto“ vaidmenį. Jo pasiūlytas visuomeninės sutarties variantas labiau atitinka postmodernisto Richardo Rorty, o ne klasikų – Hugo Grotius, Thomaso Hobbeso ar Johno Locke'o – intencijas.

Kalbant apie *Įsivaizduojamas bendruomenes*, neįmanoma pabėgti nuo filosofinio realizmo ir nominalizmo ginčo. Andersonas stovi nominalizmo pusėje. Jis yra įsitikinęs, kad tauta gyvuoja tik todėl, kad sugebame kurti idėjines jos reprezentacijas. Jam svetimas realistinis nacionalizmo aiškinimo būdas, pagrįstas įsitikinimu, kad tauta yra pirmiau ją formuojančių vaizdinių. Jis kalba apie tautos išradimą. Tačiau perskaičius *Įsivaizduojamas bendruomenes* sunku suprasti, kas gali būti tas tautos išradėjas. Nacionalizmo atsiradimo priežastimi nurodžius kapitalizmą, reikėtų atskiro išaiškinimo, kaip šis dalykas lėmė tautinius vaizdinius. Max Weberis manė, kad egzistuoja priešinga priklausomybė – kultūriniai vaizdiniai atveria kelią tam tikriems ekonominiams reiškiniams. Vadovaujantis šiuo požiūriu galima teigti, kad Andersono nurodomas nacionalizmo išradėjas iš tikrųjų yra tik išradimas.

Nėra abejonės, kad Andersonas teisus, sakdamas, kad tautai atsirasti reikalingi vaizdiniai. Tautinės bendruomenės vienijamos panašiai kaip vienijami žmonės, mėgstantys tuos pačius filmus, eilėraščius, muziką ar poeziją. Ta-

čiau šis faktas neleidžia sakyti, kad tauta yra toks pat žmogiškosios vaizduotės kūrinys, kaip grožinės literatūros kūriniai, paveikslai ar teatro spektakliai. Émile Durkheimas socialinius faktus reikalavo aiškinti kaip daiktus. Tauta yra vienas iš tvirčiausių paskutinių dviejų amžių socialinio pasaulio daiktų. Net ir būdama išivaizduojama, ji yra realus socialinio pasaulio dalykas, savo realumu nė kiek nenusileidžiantis bažnyčių, parlamentų ar teismų realumui.

Jeigu tauta yra išivaizduojama bendruomenė, tai ne taip, kaip šį dalyką bando aiškinti Andersonas. Jis pernelyg pasiduoda Jeremy Benthamo pasiūlytai visuomenės reiškinių aiškinimo strategijai. Šis autorius suformulavo mintį, kad „bendruomenė yra fiktyvus kūrinys“ (Bentham 1969: 86). Tai vienas iš garsiausių moralinio liberalizmo ir metodologinio individualizmo principų, kurį Andersonas perkelia į nacionalizmo studijas. Panašiai apie nacionalizmą yra rašęs George'as Orwellas. Jo nuomone, nacionalistai „dalį savo laiko praleidžia fantazijos pasaulyje“ (Orwell 1945). Andersonas kalba apie „vaiduokliškus nacionalinius vaizdinius“ (Anderson 1999: 24). Jo tautos, kaip išivaizduojamos bendruomenės, samprata yra paveikta Benthamo bendruomenės fiktyvumo idėjos. Jis nėra toks pat griežtas bendruomeniškumo kritikas kaip Benthamas, tačiau filosofinės jo teorijos prielaidos nesiskiria nuo šio autoriaus prielaidų.

Polemikai su Andersono tautos, kaip išivaizduojamos bendruomenės, idėja nereikia ieškoti kokių nors naujų argumentų. Pakanka prisiminti senus Hegelio ir Burke'o argumentus, skirtus visuomeninės sutarties idėjai. Andersonas daro tą pačią klaidą kaip ir moderniosios Vakarų filosofijos kūrėjas Descartes – jis iš mąstymo (šįkart – vaizduotės) fakto kildina egzistavimą. Tai klaidinga filosofinė dedukcija. Teiginys „tauta egzistuoja išivaizduodama“ yra prasmingas tik tada, kai pirmiau

vaizdinių egzistuoja kažkokia konkreti bendruomenė, galinti būti jų nešėja. Kitais žodžiais tariant, pirmiau vaizduotės turi būti tauta, o ne atvirkščiai.

Žiūrint vien į vaizdinius, neįmanoma kildinti tautos kaip subjekto. Tam trukdo tautinių vaizdinių kintamumas. Tauta negali būti traktuojama vien jos išivaizdavimu. Egzistuoja daug sudėtingesnė tautos ir jos vaizdinių dialektika, negu tai bando parodyti Andersonas. Neužtenka pasakyti, kad tauta yra išivaizduojama bendruomenė. Dar reikia paaiškinti, kodėl keičiasi tautos išivaizdavimo būdas, jai tuo pačiu metu išlaikant savo tapatumą. Tai pagrindinis Hegelio istorijos filosofijos klausimas, numatantis daugybę kitų klausimų, – „Kodėl kai kurios tautos išnyksta?“, „Kodėl kai kurios jų neperžengia savarankiško politinio gyvenimo slenksčio?“, „Kodėl kai kurios tautos priešinasi, o kai kurios nesipriešina svetimųjų pavergimui?“

Išivaizduojamos bendruomenės idėja negali paaiškinti tautos kilmės, nes ją pačią reikėtų atskirai išaiškinti. Žvelgiant iš Hegelio istorijos filosofijos pozicijos, galima gausinti Andersonui sunkių klausimų skaičių: „Kodėl kartais viešpatauja vieni, o ne kiti tautiniai vaizdiniai?“, „Kodėl kai kurios bendruomenės abejingos tam tikriems vaizdiniams?“, „Kodėl vokiečiai savo tapatumą konstruoja kitais vaizdiniais, negu, tarkime, anglai arba prancūzai?“ Norint atsakyti į šiuos klausimus, reikia kalbėti ne apie vaizdinius, bet apie juos išlaikantį subjektą. Tautos egzistavimas nėra tolygus tam tikrų vaizdinių egzistavimui. Norint išaiškinti tautinės vaizduotės ir nacionalizmo kilmę, reikia pripažinti tai, kas nėra vaizdinys, bet gali būti traktuojamas kaip jų nešėjas. Andersonas blaškosi tarp to, kas išivaizduojama, ir to, kas yra socialinės, ekonominės ir politinės tautinės vaizduotės priežastis. Tai du skirtingi tautos, kaip išivaizduojamos bendruomenės, gyvenimo aspektai.

Hegelis neneigė vaizduotės reikšmės. Jis atvirai pripažino, kad pasaulio istorija jam priimena vaizdinių, pasakojimų ir žodynų kaitą. Tačiau jis niekur nesakė, kad tauta yra išivaizduojama bendruomenė. Tai prieštarautų pagrindinėms jo istorijos filosofijos prielaidoms. Hegelis buvo įsitikinęs, kad pasaulio istorija yra racionalus procesas, turintis savo raidos logiką, kurios neįmanoma paaiškinti vien vaizdiniais. Jo žodžiais tariant, „Dievas valdo pasaulį, o jo valdymo turinys, jo plano realizacija yra pasaulinė istorija“ (Hegelis 1990: 62).

Hegelis kalbėjo apie pasaulinės istorijos sąmokslą prieš tautas. Jo nuomone, tautos yra tik „pasaulinės dvasios patikėtiniai“, kuriuos valdo „gudrusis istorijos protas“, priverčiantis žmonių aistras veikti savo naudai. Andersonas mąsto kitaip – jis tvirtina, kad tautos dvasia yra žmonių vaizduotės kūrinys. Hegelis yra tokio požiūrio priešininkas. Jis manė, kad už tautinės vaizduotės galima rasti aukštesnę, paprastiems piliečiams nesuprantamą istorijos racionalumą. Jo istorijos filosofijai būdingas įsitikinimas, kad tauta, kaip gimininė esmė, yra pirmiau individo, o pasaulinės istorijos dvasia veikia pirmiau tautos. Andersonas bando suardyti šią hegelišką tautos ir jos vaizdinių subordinaciją. Jis nori įrodyti, kad individuali ir kolektyvinė vaizduotė yra pagrindinė tautos tapatumą formuojanti jėga.

Hegelio „tautos dvasia“ nėra kažkokia miglota ir mistinė sąvoka, o taip dažnai bando įtikinti jos kritikai. „Tautos dvasia“ yra nesunkiai filosofiskai ir empiriskai apginamas dalykas. Kiekviena tauta turi savo specifinę politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo patirtį, tradicijas, įgūdžius, papročius ir įpročius. Būtent šiuos dalykus ir apibendrina „tautos dvasios“ sąvoka. Tautos egzistavimas nėra vien nuo subjektyvios valios ar vaizduotės priklausantis dalykas. Tai objektyvus, daugelio kartų pastangomis kuriamas kolektyvinis tapatumas. Daugybė tautos gyvenimo aspektų nepriklauso nuo

sąmoningo piliečių pasirinkimo. „Tapatumas nėra nei atsitiktinumas, nei pasirinkimo dalykas. – Hegelio filosofijos dvasia teigia Gertude Himmelfarb, – Jis yra duotas, o ne pasirinktas“ (Himmelfarb 1996: 77).

Šiuolaikinio konservatizmo kūrėjas Burke'as gerai išmanė vaizduotės reikalus. Jis buvo garsaus estetikos traktato *A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* autorius. Tačiau jo darbuose nerasime užuominos apie išivaizduojamą bendruomenę. Tauta jam atrodė kaip visiškai realus, paprastų piliečių įsitikinimuose aptinkamas, dalykas. Panašiai kaip ir Hegelis, jis kritikavo visuomeninės sutarties idėją:

„Visuomenė iš tiesų yra sutartis. Antrinius susitarimus dėl dalykų, duodančių tik atsitiktinę naudą, panorėjus galima panaikinti, bet valstybės nereikėtų laikyti tik partnerystės susitarimu, kaip prekiaujant pipirais ir kava, kartūnu ir tabaku, arba kokiu nors kitu tokiu žemu dalyku, kuris sudaromas dėl menko laikino intereso ir panaikinamas sumanius šalims. Į ją reikia žiūrėti su kitokia pagarba; juk ji nėra partnerystė dalykuose, padedančiuose tik laikinos ir žūvančios prigimties šiurkščiai gyvuliškai egzistencijai. Tai partnerystė visuose moksluose, partnerystė visuose menuose, partnerystė kiekvienoje dorybėje ir kiekvienoje tobulybėje. Kadangi tokios partnerystės tikslų negalima pasiekti per daugelį kartų, ji tampa ne tik gyvųjų partneryste, bet ir gyvųjų, mirusiųjų bei tų, kurie turės gimti“ (Burke 1993: 96).

Palyginus Burke'ą ir Andersoną matyti, kad pastarasis visiškai užmiršta apie moralinę tautinių vaizdinių prasmę. Tautinis tapatumas yra formuojamas dalykas, tačiau tautinė vaizduotė nėra moraliai neutralus dalykas. Tautą vienija ne bet kokie, bet moralinę prasmę turintys vaizdiniai. Žmogiškosios vaizduotės fikcijų ir tautinį bendrumą kuriančių vaizdinių skirtumą labiausiai lemia pastarųjų moralinė reikšmė. Savo moralinius įsipareigojimus tautai aiškiai suvokiantys piliečiai nesako, kad jie yra

įsivaizduojamos bendruomenės nariai. Pastaroji jiems atrodo kaip sudedamoji jų asmeninio tapatumo dalis.

Charlesas Tayloras Andersoną pristato kaip vieną socialinės vaizduotės tyrinėjimo pradininkų (Taylor 2004: 2). Tačiau palyginus jo *Modern Social Imaginaries* ir Andersono *Įsivaizduojamas bendruomenės*, matyti, kad jis analizuoja moralinę, o Andersonas – vien abstrakčiai suprastą vaizduotę. Apie tautą kaip įsivaizduojamą bendruomenę jis kalba visai neliesdamas moralinės šio reiškinio prasmės. Jo veikalą sunku priskirti prie moralinės vaizduotės studijų. Tai moralinei tautinių vaizdinių dimensijai abejinga knyga.

Dauguma nacionalistų manė, kad visuomenė nėra vien ekonominių poreikių tenkinimo sistema, bet turi būti grindžiama tam tikromis moralinėmis vertybėmis. Ekonominę ir socialinę gerovę jie suprato kaip svarbią tautos gyvenimo dalį, tačiau nuolatos pridurdavo, kad šis negali būti traktuojamas kaip vien ekonominių ir socialinių poreikių tenkinimas. Daug svarbesnis dalykas jiems buvo moraliniai tautiečių įsipareigojimai bendrai kultūrai. Demokratiškai nusiteikę nacionalistai neneigė, kad žmonės gali keisti savo kultūrinį ir moralinį tapatumą, tačiau nuolatos pabrėždavo, kad tautinė valstybė reikalauja moralinės ištikimybės savo šaliai ir tautai. Šis svarbus tautinio mąstymo aspektas visiškai išnyksta iš Andersono akiračio.

Neįtikina teiginys, kad tauta yra įsivaizduojama bendruomenė, nes jos nariai nepažįsta vieni kitų. Tai naivus sociologinis argumentas. Jį išgirdus, galima klausti: „Kurios bent kiek didesnės bendruomenės nariai pažįsta vieni kitus?“ Tautos, religinės ar profesinės bendruomenės suvokimas visada yra vaizduotės dalykas⁴. Be tam tikrų vaizdinių bendruomenių na-

⁴ Andersono kritikas Brianas Keithas Axelis rašo: „Empirinis bendruomenės nebuvimas tampa neišvengiamu jos įsivaizdavimo, o tiksliau – tautinės bendruomenės kūrimo per įsivaizdavimo procesą – aspektu“ (Axel 2004: 122).

riai negalėtų užpildyti spragos tarp jiems gerai pažįstamų ir nepažįstamų žmonių. Tai, ką Andersonas sako apie tautą, tinka kiekvienai žmonių bendruomenei apibūdinti. Tai universalus kultūrinio gyvenimo reiškinys. Be vaizdinių, simbolių ir ženklų tarpininkavimo negalėtų atsirasti joks bent kiek didesnis žmonių kolektyvas⁵.

Andersono įsivaizduojamos bendruomenės samprata yra stipriai paveikta kai kurių labai įtakingų socialinių fenomenų estetinio tendencijų. Leslie Stevensonas nurodo dvylika vaizduotės sampratų (Stevenson 2003: 238–259). Remiantis jo pasiūlyta tipologija galima teigti, kad Andersonas vadovaujasi meninei kūrybai artima vaizduotės samprata. Tautinę bendruomenę jis suvokia kaip įsivaizdavimą kažko, ką subjektai laiko realiu, bet ko iš tikrųjų nėra. Tai primena meninei kūrybai keliamus reikalavimus kurti išgalvotus, bet realų estetinį pasitenkinimą teikti galinčius vaizdinius. Andersonas užmiršta, kad tautiniai vaizdiniai turi ne tik estetinį, bet ir daug svarbesnį – moralinį aspektą.

Literatūros teoretikas Wolfgangas Iseris knygoje *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas* siūlo skirti du skirtingus dalykus – vaizduotės reikšmę žmonių kasdieniame gyvenime ir meninių fikcijų kūrimą kaip atskirą vaizduotės rūšį (Iser 2002: 7–31). Šio autoriaus nuomone, įsivaizdavimas yra mūsų kasdienio patyrimo dalis. Tačiau tai nereiškia, kad bet kokie mūsų įsivaizduojami dalykai (įskaitant ir tautinio bendrumo suvokimą) yra tolygūs fikcijų kūrimui. Menas yra atskiras pasaulio įsivaizdavimo atvejis, kurio negalima sieti su socialinių ir politinių vaizdinių prigimties aiškinimu. Tautiniai vaizdiniai yra praktinio ir moralinio, o ne estetinio patyrimo dalykas. Jie sukuria tikrą, o ne įsivaizduojamą bendrumą.

⁵ Michaelo Walzerio nuomone, „žmonių susivienijimas gali būti tik simbolizuotas“ (Walzer 1967: 194).

Ludwigas Wittgensteinas yra sakęs, kad „filosofijos gylis yra panašus į sąmojo gylį“ (Wittgensteinas 1995: 111). Tai gerai tinka Andersono teorijai apibūdinti. Jo *Įsivaizduojamos bendruomenės* išsiskiria ne teorinės argumentacijos, bet estetinio išpūdžio jėga. Rašydamas apie nacionalizmo kilmę, Andersonas didžiausias pergales švenčia vaizdinių kūrimo, o ne jų teorinio pagrindimo srityje. Jis sugeba rasti naujų metaforų ir netikėtų faktų sugretinimų.

Su postmodernizmu Andersoną sieja polinkis į metateorinį problemų nagrinėjimą. Jis kalba ne apie tautą, bet apie jos supratimą formuojančią kalbą, analizuoja ne konkrečius tautinius vaizdinius, bet abstraktų tautinį įsivaizdavimą. Į nacionalizmą jis žvelgia iš šalies, tarytum pats nebūtų saistomas jokių tautinių išpareigojimų. Ronaldas Dworkinas siūlo „išorinio“ ir „vidinio“ skepticizmo perskyrą (Dworkin 1996: 87–139). Ją pritaikius, galima sakyti, kad nacionalistai yra „vidinio skepticizmo“ šalininkai, o Andersonas yra „išorinis skeptikas“. Nacionalistai bando suprasti tautinių sentimentų, prisirišimų ir simbolių reikšmę, taip siekdami prisidėti prie tautos kaip bendruomenės kūrimo. Andersonas laikosi „išorinio skepticizmo“ pozicijos. Jis nori sukurti tautinių sentimentų nepažįstančią nacionalizmo teoriją. Tokį moralinę prasmę turinčių reiškinų aiškinimą galima apibūdinti kaip „etinį eksternalizmą“. Jo šalininkai mano, kad neutralus žvilgsnis į moralinius reiškinius leidžia pamatyti daugiau negu dėmesys jų moralinei reikšmei. Tai ginčytina moralinių klausimų (įskaitant ir nacionalizmą) nagrinėjimo perspektyva. Vertybinius reiškinius analizuojant nuo vertybių laisva kalba lengvai gali būti sunaikinta jų moralinė prasmė.

Andersonas bando įtikinti apie nacionalizmą žinąs svarbesnę tiesą negu paprasti piliečiai. Jis bėga nuo diskusijos substancialiais tautos gyvenimo klausimais: „Ką mums reiškia

tautinis tapatumas?“ ir „Kokią tautinę kultūrą mes norime sukurti?“, „Kodėl turime rūpintis savo tauta?“ Norint atsakyti į šiuos klausimus nereikia metateorinių samprotavimų apie vaizdinius, kapitalizmą ar „leksikografinę revoliuciją“. Andersonas tiki, kad deskriptyvinis nacionalizmo teorijos teiginiai yra svarbesni už preskriptyvinius. Tai gana abejotinas įsitikinimas, primenantis moralės filosofams gerai pažįstamą situaciją, kai užmirštama apie savarankišką moralinių distinkcijų reikšmę ir visas dėmesys sutelkiamas į išorinius dalykus – psichiką, biologiją, ekonomiką ir politiką.

Kaip ir dauguma nacionalizmo teoretikų, Andersonas neišvengia redukcionizmo pagundų. Jis yra įsitikinęs, kad tautinius sentimentus ir įsitikinimus galima traktuoti kaip kapitalizmo funkcionavimą, spaudos verslą, „leksikografinę revoliuciją“ ir politines bei pasaulėžiūrinės permainas. Toks jo įsitikinimas naikina moralinę tautinių pažiūrų reikšmę. Jo nacionalizmo teorijai tinka Tomo Nairno kritika: „...tikrasis moderniosios filosofijos objektas yra nacionalizmas, o ne industrializacija; tauta, o ne garo variklis ar kompiuteris“ (Nairn 1997: 17).

Kelis paskutinius dešimtmečius vyksta tikros nacionalizmą aiškinančių teoretikų lenktynės. Daugybė autorių ieško geriausios šį reiškinį paaiškinti galinčios teorijos. Kiekvienas naujas teoretikas susiduria su daugybe prieš jį sukurtų teorijų ir privalo pasiūlyti kažką naujo. Tai sukuria didelės teorinės įtampos išpūdį. Tačiau, pažvelgus atidžiau, matyti, jog teoretikai dažniausiai remiasi keliomis tomis pačiomis prielaidomis, tarp kurių galima rasti įsitikinimą, kad nacionalizmas yra modernizacijos kūrinys, tauta yra formuojamas dalykas, tautinį tapatumą lemia ekonominės, kultūrinės ir politinės priežastys.

Teoretikai kalba apie pasisekusius ar nepasisekusius nacionalizmo aiškinimus. Tai abe-

jotinos reputacijos metodologinis ginčas. Dėl filosofinių prielaidų skirtumo neįmanoma rasti sėkmingos nacionalizmo teorijos kriterijų. Kiekviena nauja teorija siūlo savo sėkmingo teorinio aiškinimo standartus. Andersono *Įsivaizduojamos bendruomenės* nėra išimtis. Šios knygos sėkmę lemia tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, vaizdinys. Jos autorius siūlo ne kokią nors naują tyrinėjimo metodologiją ir teoriją, bet naujus vaizdinius.

Išanalizavus Andersono teorijos prielaidas, matyti, jog tai, ką jis nori pristatyti kaip naują žodį apie nacionalizmą, yra seniai žinomų filosofinių tiesų kartojimas. Nuo Platono ir Aristotelio laikų filosofai žinojo, kad kiekvienai žmonių bendruomenei sukurti reikalingi vaizdiniai. Andersono teorijos sėkmę galima paaiškinti amerikiečių filosofo Richardo Rorty argumentais. Šio autoriaus nuomone, mokslininkai ir menininkai veikia pagal tą patį „metodą“ – jie nepasako, koks pasaulis yra iš tikrųjų, o tik kuria vis naujus jo aprašymus. Svarbiausias dalykas yra ne koks nors didesnis teorinių argumentų pagrįstumas, bet sugebėjimas kurti naujus vaizdinius ir žodynus. Būtent tai lemia Andersono teorijos sėkmę.

Francis Baconas kalbėjo apie „teatro status“. Jo nuomone, kiek sukurta filosofinių sistemų, tiek suvaidinta komedijų, „pateikiančių pramanytus ir scenai sugalvotus pasaulius“ (Bacon 2004: 24). Andersonas gali būti apibūdinamas kaip tikras aikštės stabų kūrimo meistras. Jo pasiūlyti vaizdiniai lengvai užvaldo žmonių protus, nepaisant juos grindžiančių teorinių argumentų nebaigtumo, nenuoseklumo ar

vienpusiškumo. Jis ne tik rašo apie socialinę vaizduotę, bet ir pats yra jos kūrėjas. Be kokių nors tiesioginių nuorodų į postmodernizmo filosofiją jis samprotauja šios filosofijos dvasia. *Įsivaizduojamos bendruomenės* rodo ryškų autoriaus nusistatymą prieš bet kokius tautos esmės ieškojimus, nepajudinamų moralinių tiesų teigimą ir nekintamų kultūrinių tapatumų pripažinimą. Tautinius įsitikinimus ir sentimentus jis prilygina tokiems pat žmogaus išradimams kaip garo mašina, telefonas ar kompiuteris. Tai visiškai kita filosofija, negu ta, kuria vadovavosi šiuolaikinių tautinių valstybių kūrėjai.

Dabar galime kalbėti apie dvejų skirtingų epochų susidūrimą. XIX a. ir XX a. pirmosios pusės autoriai atvirai demonstravo savo tautinius sentimentus, juos pristatydami kaip sudedamąją savo moralinių įsitikinimų dalį. Per kelis pastaruosius dešimtmečius Vakarų humanitarinių ir socialinių mokslų pasaulyje įsigalėjo nauja mada – ginčytini tautinių motyvacijų reikšmingumą. Andersonas yra vienas iš ryškiausių šios mados atstovų. Jį domina tautinės bendruomenės prigimtis, tačiau jis nenori prisidėti prie jos kūrimo. Jo tautos, kaip įsivaizduojamos bendruomenės, idėja yra tam tikro tautinės vaizduotės paralyžiaus požymis. Nykstant tautinių išipareigojimų prasmės suvokimui, tauta vis labiau tampa sudedamąja Artūro Schopenhauerio stiliaus filosofijos, kuriai rūpi vien valia ir vaizdinys, dalimi. Tai visai kita filosofija, negu ta, kuri kūrė moderniąsias tautines valstybes. Šio filosofinio skirtumo nesuvokimas yra vienas iš didžiausių Andersono nacionalizmo teorijos trūkumų.

LITERATŪRA

Anderson, Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Vert. A. Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos.

Anderson, Benedict. 2001. „Western Nationalism and Eastern Nationalism: Is There a Difference That Matters“, *New Left Review*. 9: 31–42.

- Axel, Brian Keith. 2004. „Poverty of Imagination“. *Anthropological Quarterly*. 76: 111–133.
- Bacon, Francis. 2004. *Naujasis Organonas*. Vert. R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- A Bentham, Reader. 1969. Pegasus.
- Burke, Edmund. 1993. *Reflections On the Revolution in France*. Oxford, New York: Oxford University Press. (Vert. V. Radžvilas. Žr.: Sabine, George; Thorson, Thomas. 1995. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 621–622).
- Dworkin, Ronald. 1996. „Objectivity and Truth: You’d Better Bedieve It“, *Philosophy and Public Affairs*, 2: 87–139.
- Habermas, Jürgen. 1991. „Philosophy as Stand – In and Interpreter“. *After Philosophy: End or Transformation*. Ed. by K. Baynes, J. Bohman, T. McCarthy. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press., 296–324.
- Hėgelis, Georgas. 1990. *Istorijos filosofija*. Vert. A. Šliogeris. Vilnius: Mintis.
- Himmelfarb, Gertrude. 1996. „The Illusions of Cosmopolitanism“. *The Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*. Martha C. Nussbaum With Respondents. Ed. by J. Cihien. Boston: Beacon Press.
- Iser, Wolfgang. 2002. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai.
- Likes Nationalism’s Utopian Elements*. 2005, <http://www.culcom.uio.no/aktivitet/anderson-kapittel-eng.html> [žiūrėta 2006 02 12].
- Nairn, Thomas. 1997. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London, New York: Verso.
- Orwell, George. 1945. Notes on Nationalism. <http://www.resort.com/~prime8/orwell/nationalism.html> [žiūrėta 2006.02.04]
- Pascal, Blaise. 1997. *Mintys*. Vert. A. Tamošaitis. Vilnius: Aidai.
- Stevenson, Leslie. 2003. „Twelve Conceptions of Imagination“, *British Journal of Aesthetics*, 3: 238–259.
- Taylor, Charles. 2004. *Modern Social Imaginaries*. Durham and London: Duke University Press.
- Tereškinas, Artūras. 2001. *Kūno žmės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Vitgenšteinas, Liudvigas. 1995. *Rinktiniai raštai*. Vert. R. Pavilionis. Vilnius: Mintis.
- Walzer, Michael. 1967. „On the Role of Symbolism in Political Thought“, *Political Science Quarterly*. 2: 191–204.

WHY THE NATION IS NOT AN IMAGINED COMMUNITY?

Alvydas Jokubaitis

Summary

The article deals with the analysis of the philosophical assumptions of Benedict Anderson’s theory of nationalism. The author has popularized the idea that a nation is an imagined community. The article aims at proving the invalidity of the philosophical assumptions underlying the abovementioned idea. In order to encourage the debates, the author refers to the arguments raised by Edmund Burk and Georg Hegel. These authors challenged the theory of

social contract. Imagination cannot explain the origin of nations. On the contrary, the very fact of collective imagination needs a separate explanation. There exist certain objective restrictions of personal and collective imagination. B. Anderson fails to perceive the difference between the nation and the images that dedfine it.

Keywords: nation, nationalism, imagined community, postmodernism.